

PIERWSZA KONSTYTUCJA W EUROPIE

„Witaj majowa jutrzeńko, / Świeć naszej polskiej krainie, / Uczymy ciebie piosenką, / Która w całej Polsce słynie. / Witaj maj, piękny maj, / U Polaków błogi raj” – tak w okresie powstania listopadowego (1830–1831) opisywano polski maj 1791 r.

J.P. Norblin, *Zaprzysiężenie Konstytucji 3 maja 1791*, Biblioteka Narodowa

Trudno o lepszą puentę dla panującej wówczas atmosfery. Jutrzeńka, raj – wyrażają entuzjazm i podziw. Późniejsze pokolenia wierzyły, iż naród, który pomimo stopniowej utraty państwowości zdobywa się na trud uchwalenia pierwszej w Europie i drugiej na świecie konstytucji, w końcu siłą oręża i ducha powróci do stanu pełnej wolności.

Po I rozbiórze Polski stało się jasne, że Rzeczpospolita w swojej dawnej postaci nie przetrwa we wrogim otoczeniu trzech agresywnych mocarstw. Jedyną szansą na ratunek było skoncentrowanie wysiłku na przeprowadzeniu zmian ustrojowych. Konstytucja 3 Maja, uchwalona na Sejmie Czteroletnim, zwanym Wielkim (1788–1792) w 1791 r., pokazała rozmiar naszych narodowych aspiracji i marzeń. Dowiodła też, że naród polski przynależy do awangardy przemian wolnościowych na świecie.

Ojcami konstytucji byli m.in. Ignacy Potocki, Hugo Kołłątaj, Stanisław Małachowski oraz król Stanisław August. Ustawa zasadnicza wprowadziła trójpodział władzy na: ustawodawczą (sejm i senat), wykonawczą (król i Straż Praw) oraz sędziowską. Znosiła liberum veto, konfederacje i elekcyjność tronu. Przyznawała nowe prawa stanowi mieszczańskiemu.

Przeciwko reformom wystąpiła część magnaterii, niezadowolona z utraty dominującej pozycji. Posługując się fałszywym argumentem obrony wolności, przedstawiciele magnatów zawiązali w 1792 r. w Petersburgu konfederację targowicką i zwrócili się do carycy Katarzyny II z prośbą o interwencję. Z inwazją armii rosyjskiej walkę podjęło wojsko polskie, dowodzone przez ks. Józefa Poniatowskiego i Tadeusza Kościuszkę. Ostatecznie zbrojna przewaga wroga i chwiejna postawa polskiego monarchy doprowadziły do zniweczenia reform. II rozbiór Polski przeprowadzony przez Rosję i Prusy (23 I 1793) stał się kolejnym aktem w dramacie narodu polskiego.

B. Belotto, *Krakowskie Przedmieście od strony Nowego Świata*, 1778, Zamek Królewski w Warszawie

1773
założenie
Komisji
Edukacji
Narodowej

1775
powołanie
Rady
Nieustającej

1779
śmierć
Kazimierza
Pułaskiego
w bitwie
pod Savannah

1788
początek
obrad
Sejmu
Wielkiego

WITAJ MAJ!

Radość i duma, a nawet patriotyczne uniesienie, towarzyszące uchwaleniu Konstytucji 3 Maja odbiły się szerokim echem także w kulturze polskiej – możemy nawet mówić o swoistym „mieście Konstytucji 3 Maja”.

F. Smuglewicz, *Grób ojczyzny*, 1794, Muzeum Narodowe we Wrocławiu. Artysta powielił ujęcie stworzone przez M. Stachowicza, ukazujące Tadeusza Kościuszkę jako jedynego, który może uratować stojącą na grobie Polonię przed ostatecznym upadkiem, śmiercią

Powstała w 1791 r. akwaforta *Alegoria Wolności* przedstawia radosną młodą kobietę triumfującą nad leżącą na ziemi postacią, obok której znajdują się kajdany. Nabita na lancę czapka frygijska, górująca nad obrazem, symbolizuje wolność. Obraz wyraża stan ducha Polaków przed II rozbiorem Polski.

W uchwaleniu drugiej na świecie ustawy zasadniczej brało udział wielu ludzi kultury, którzy weszli także do stronnictwa politycznego – Zgromadzenia Przyjaciół Konstytucji Rządowej – propagującego reformy ustrojowe, np. Hugo Kołłątaj, Joachim Chreptowicz, Julian Ursyn Niemcewicz. Dramat Niemcewicza *Powrót posła* (1790) stanowi odpowiedź na sytuację polityczną w kraju.

Niemcewicz jest także autorem politycznych bajek, błyskotliwie komentujących atmosferę Sejmu Czteroletniego. Tworzył także paszkwile na konfederację targowicką.

„Idea 3 Maja”, uosabiająca polski „gen wolności”, oddziaływała na kolejne pokolenia Polaków. Znamienne jest przy tym, iż tekst słynnego *Mazurka 3-go Maja* (autorstwa Rajnolda Suchodolskiego) powstał w czasie powstania listopadowego, co dowodzi, iż marzenia i ambicje XVIII-wiecznych patriotów aktualizowały się także w warunkach XIX w. Po upadku powstania, Ryszard Wagner, wykorzystując powyższy utwór, tworzy słynną uverturę *Polonia* – „gen wolności” przekazywany jest dalej.

W kraju i na emigracji powstają towarzystwa, związki, w nazwie eksponujące datę konstytucji. Także sam dzień 3 maja obierany był nierzadko jako data uroczystości i manifestacji narodowych. Nawet słynny spisek filomacki, stanowiący kanwę części III Mickiewiczowskich *Dziadów*, posiada ważki epizod łączący go z rokiem 1791 – bezpośrednim powodem zatrzymania pierwszej grupy studentów i uczniów było umieszczenie w gimnazjum wileńskim tablicy ku czci Konstytucji 3 Maja.

K.M. Gröll, *Alegoria Wolności*, rycina wg wzoru Franciszka Smuglewicza. Winieta na karcie tytułowej Diariusza Sejmu z 1789 r., Biblioteka Narodowa

1789
„czarna
procesja”
w Warszawie

1791
uchwalenie
Konstytucji
3 Maja

1792
zakończenie
obrad
Sejmu
Wielkiego

1792
zawiązanie
konfederacji
targowickiej

1793
II rozbiór
Polski

JULIAN URSYN NIEMCEWICZ

(1757–1841)

Poeta, satyryk, polityk, publicysta, działacz społeczny. Absolwent Szkoły Rycerskiej w Warszawie. Autor dramatu *Powrót pośła* (1790).

Dzięki stypendium ufundowanemu przez Adama Kazimierza Czartoryskiego udał się w podróż po Europie (zwiedził m.in. Włochy, Paryż, Londyn i Amsterdam). W latach 1791–1792 członek Komisji Edukacji Narodowej, poseł inflancki na Sejm Czteroletni, współtwórca Konstytucji 3 Maja.

Adiutant i sekretarz Tadeusza Kościuszki podczas insurekcji 1794 r. Po bitwie pod Maciejowicami ranny, wzięty do niewoli i osadzony w twierdzy Pietropawłowskiej w Petersburgu, skąd został uwolniony przez cara Pawła I w 1796 r.

W Księstwie Warszawskim i Królestwie Kongresowym sekretarz senatu. Uczestnik powstania listopadowego, pracował dla rządu powstańczego, po jego upadku przebywał w Paryżu – związany z Hotelem Lambert. Zmarł w Paryżu, pochowany na cmentarzu Les Champeaux w Montmorency.

Fot. Muzeum Narodowe w Warszawie

HUGO KOŁŁĄTAJ

(1750–1812)

Katolicki duchowny, pisarz, publicysta, polityk. Uczestniczył w pracach Komisji Edukacji Narodowej, która przeprowadziła reformę szkolnictwa z myślą o kształceniu nowego pokolenia Polaków, świadomych obywatelskich obowiązków.

Był inicjatorem tzw. Kuźnicy Kołłątajowskiej, skupiającej grono literatów oddziałujących na opinię publiczną w duchu reformatorskim. W rozprawie *Do Stanisława Małachowskiego... Anonima listów kilka* domagał się m.in. zniesienia liberum veto, wprowadzenia dziedziczności tronu i zniesienia pańszczyzny na rzecz czynszu.

Współautor Konstytucji 3 Maja. Brał udział w przygotowaniach do powstania kościuszkowskiego, kierował Wydziałem Skarbu w powstańczym rządzie. W latach 1794–1802 więziony przez Austriaków. Współtwórca Liceum Krzemienieckiego w 1805 r. Zmarł w Warszawie, został pochowany na cmentarzu Powązkowskim, a jego serce złożono obok grobu matki w rodzinnej wsi Wiśniowa.

Fot. Muzeum Narodowe w Warszawie

IGNACY POTOCKI

(1750–1809)

Jeden z przywódców obozu reform. Działacz Komisji Edukacji Narodowej, z której ramienia przygotował projekt reformy szkolnictwa średniego. Projektodawca i przewodniczący Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych – instytucji zajmującej się opracowywaniem nowych programów szkolnych i podręczników. Poseł na Sejm Wielki i współautor Konstytucji 3 Maja. Minister policji w Straży Praw (rządzie ustanowionym przez Konstytucję 3 Maja).

Uczestniczył w przygotowaniach do wybuchu powstania kościuszkowskiego, a następnie zasiadł w powstańczym rządzie jako minister spraw zagranicznych. Po upadku powstania więziony w Petersburgu do 1796 r.

Zmarł w Wiedniu, w czasie misji dyplomatycznej do Napoleona w sprawie o przyłączenie Galicji do Księstwa Warszawskiego. Pochowany w Wilanowie. Autor dzieła *O ustanowieniu i upadku Konstytucji 3 Maja*.

Fot. Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie

STANISŁAW MAŁACHOWSKI

(1736–1809)

Marszałek Sejmu Wielkiego (1788–1792), zwolennik reformy ustroju Rzeczypospolitej. Przychylny postulatom mieszczaństwa, w kwietniu 1791 r. wprowadził pod obrady ustawę o miastach królewskich.

Współautor Konstytucji 3 Maja, przeprowadził jej uchwalenie na sesji sejmowej. W lipcu 1792 r. opowiedział się przeciwko przystąpieniu króla do Targowicy i za kontynuowaniem wojny z Rosją. Odmówił udziału w powstaniu kościuszkowskim, w którego powodzenie nie wierzył.

Po wkroczeniu wojsk francuskich na ziemie polskie nadzieję na odbudowę Polski związał z Napoleonem. W 1807 r. pełnił funkcję prezesa Komisji Rządzącej, na następnie prezesa powołanej na jej miejsce Rady Ministrów Księstwa Warszawskiego. W grudniu 1807 r. otrzymał godność prezesa senatu i tytuł pierwszego wojewody Księstwa Warszawskiego.

Fot. Muzeum Narodowe w Warszawie

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ